

Иван М. Башчаревих

Универзитет у Приштини са привременим седиштем

у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Косовска Митровица

Ђорђе Д. Радованових

Институт за српску културу

Приштина – Лепосавих

СРБИЈА 1988–1989 – ВРЕМЕ КАДА СЕ „ДОГОДИО НАРОД”¹

Резиме

Рад представља анализу контекста друштвених промена, процеса и догађаја на Косову и Метохији применом квантитативне и квалитативне анализе периодичних штампаних медија НИИ, Дуга, Православље, Књижевне новине и Књижевна реч² у периоду 1988 – 1989 година, уз коришћење релевантне литературе која тематски обрађује догађаје на поменутој територији и смешта их у шири друштвени контекст последње деценије постојања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Основни циљ аутора је да савременом читаоцу приближи део генезе савремених друштвених прилика у Србији и да укаже на њихов дубљи историјски значај. С обзиром на то да се друштвени процеси у Србији још увек одвијају у светлу друштвених околности на Косову и Метохији, сматрамо да том чињеницом актуелност теме никако не губи на значају. Напротив, ближим увидом у развој догађаја на Косову и Метохији, као и најзад централној Србији, сматрамо да савремене друштвене прилике постају у великој мери јасније. С друге стране, намера аутора је и да културом сећања скромно допринесу очувању колективне националне свести Срба.

Кључне речи: СФР Југославија, Србија, Косово и Метохија, косовски завет, српска национална свест.

УВОД: ОД УСТАВНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ДО ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ ДИСБАЛАНСА У САП КОСОВУ

Друштвене промене у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (даље: СФРЈ) оличене у сијасету етно-националистичких трвења током девете деценије 20. века, одвијале су се у изразито турбулентном амбијенту карактеристичном по (ре)актуелизовању нерешених националних питања али и најновијих захтева за сецесијом, што је у том периоду било изненађујуће за принцип суверенитета и његовог уважавања на међународној политичкој сцени (Митровић, 2000).

¹ Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-34/2026-03/200184).

² Рад се базира на истраживању спроведеног за потребе израде докторске дисертације под насловом: *Однос српске интелигенције осамдесетих година двадесетог века према косовском миту као топосу националних интереса*, одбрањеној на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

Међу њима, питање положаја српског народа у оквиру југословенске федерације издваја се као нарочито сложено и неповољно, упркос чињеницама које произилазе из бројности српског становништва и оснивачке улоге коју је држава Србија имала у уједињеној федерацији. Положај српског народа и читаве државе посебно је дошао до изражаја у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово (САП Косово). Након доношења Устава из 1974. године, иако су одређени процеси били присутни и раније, аутономија Косова добија значајно проширен институционални оквир који се у српско-албанским односима репрезентовао као однос две Републике, иако он такав по природи ствари није био. Уставом је САП Косово добило право формирања сопствених органа власти и представништва у савезним институцијама, укључујући и проблематичну могућност коришћења вета на одлуке Скупштине Социјалистичке Републике Србије. Истовремено, покрајинске институције стичу право истицања заставе Народне Републике Албаније уз југословенску, као и развијања самосталних културних, трговинских и других облика сарадње са Албанијом.

Уставним решењима омогућено је и деловање образовних и научних институција на албанском језику, укључујући универзитет, Албанолошки институт, Друштво писаца Косова и Академију наука Косова. Скупом погрешних корака развио се један институционални миље у коме су институције САП Косова своје усмерење и интересовање (политичко и опште-културно), каналисале ка Републици Албанији а не према СР Србији и Београду. Наведени институционални дисбаланс у односу на правно уређење Социјалистичке Републике Србије, мада под јаким притисцима режима и идеологијом самоуправљања (Вукадиновић, 2018), створили су институционалне баријере између Покрајине и државе који су касније могли да се реше искључиво на исти начин као што је Устав и донешен – „под старим моделом ауторитарних притисака и замене кадрова” (Ристановић, 2018: 710, цит. у Радовановић, 2023: 108), што је по правилу морало да доведе до радикализације оличене у етно-националистичким сукобима, посебно израженог код већ бројније албанске популације у САП Косову (Николић, 2012: 173). Ови процеси довели су до постепене трансформације институционалног и друштвеног оквира Покрајине, која се у литератури често описује као „албанизација“ институција (уп. Рамет, 1992: 191–194).

1989. ГОДИНА – ГОДИНА РАСПЛЕТА

Друштвено-институционалне промене значајно су утицале на преиспитивање и (ре)дефинисање српских националних интереса у оквиру СФРЈ, због чега је у Србији интензивно расло национално незадовољство већ до 1987. године испољеног кроз онај део јавног мњења који је како-тако успевао да опстане самосталан у односу на централну власт и контролу која се вршила кроз систем бирократског управљања (Башчаревић, 2016). Групе косовских сељака и радника које су прве осетиле маргинални положај у Покрајини добиле

су подршку све већег дела српског јавног мњења и институција попут Српске академије наука и уметности и Српске православне цркве, различитих удружења књижевника и културних радника које су допринеле фокусу теме из косовског миљеа као суштинске за опстанак целе Србије (Томас, 1999: 62). Већ крајем 1987. и почетком 1988. године, критичка интелигенција у Србији у значајној мери исказује сагласност о потреби дубоких друштвених промена, које ће се убрзо и реализовати током 1989. године.

Оваквом развоју догађаја допринеле су и промене унутар владајуће политичке елите Социјалистичке Републике Србије, при чему је сама смрт некадашњег југословенског „вође“ који се на једној седници Савеза комуниста Југославије (СКЈ) самоиницијативно изјаснио да је хрватског а не југословенског порекла (в. Вукадиновић, 2018), обелоданивши тиме коначно да се заправо у југословенском концепту комунизма не врши „праведна прерасподела средстава“ и „ослобођавање пролетаријата“, већ промовисање етно-национализма и сецесионизма а сам идеолошки модел у пракси доводи до (де)колективизације и „расрбљавања“ (Анђелковић, 2018).

Посебан значај има догађај који се може тумачити као прекретница у приближавању ставова критичке интелигенције и шире јавности с једне стране, и политичког руководства СР Србије, с друге. Реч је о тренутку у којем се тадашњи председник СР Србије С. Милошевић профилише као кључни политички актер у процесу усаглашавања ставова између „српског јавног мњења“ и „власти“ (уп. Томас, 1999). У том периоду, као председник Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦККС) Милошевић је 24. априла 1987. године боравио на Косову и Метохији, где је присуствовао састанку покрајинског руководства Савеза комуниста и представника незадовољног српског становништва, углавном из централних делова Покрајине. Састанак је одржан у Косову Пољу – приградском насељу на периферији Приштине. Током окупљања, испред зграде у којој се састанак одвијао, дошло је до сукоба између локалне полиције – добрим делом састављене према тзв. националном кључу – доминантном обрасцу запошљавања и „(ре)дефинисања“ етничких трвења Срба и Албанаца у Покрајини и дела од више десетина хиљада окупљених демонстраната српске националности.

У том контексту, Милошевић је одговарајући на жалбе грађана српске националности у ширем наративу образложио да „нико не сме да вас бије“ – истичући тиме неравноправан институционални однос косовских власти и српских грађана насталог након уставних промена. Након тога, уследио је састанак на коме су председник и представници покрајинских органа власти саслушали бројне притужбе окупљених грађана.³ Након наведених догађаја, С. Милошевић све

³ *Књижевна реч*, бр.300, мај 1987., објављује текст Моше Одаловића, *Косовски листићи, Косово поље 24. – 25 априла 1987, Појединачно да, масовно не...* у коме су пренесене изјаве појединих учесника протеста:

„Боро Целетовић, Косово Поље: Ја сам железнички контролор на Косову и јужном делу уже Србије. На Косову немамо пет застава! Реците ви мени, мој лијепи председ-

изразитије усваја национални дискурс и почиње да се активно залаже за решавање питања положаја Срба на Космету. По повратку у Београд, на седници Извршног одбора СКС, формулише нови политички приоритет, истичући да се питање о којем је реч више не може посматрати искључиво као политичко, већ као питање од националног, односно државног значаја.

„ДОГАЂАЊЕ НАРОДА“

Анализа штампаних медија и контекстуализација догађаја

Убрзо ће се показати да је стратегија некадашњег председника СР Србије подразумевала преузимање водеће улоге у масовном политичком покрету, који се манифестовао кроз серију митинга широм централне Србије, са кулминацијом у Београду. Овај покрет, у јавности познат као „догађање народа“, био је усмерен ка захтеву за поновним успостављањем централизоване контроле Србије над покрајинама, са посебним фокусом на Аутономну покрајину Косову и Метохију. Истовремено, будући да је овакав један политички покрет имао и изразиту антагонистичку димензију према постојећој партијској елити на нивоу република и покрајина унутар СФРЈ, у научној јавности је етикетиран као „антибирокаратска револуција“ (Башчаревић, 2016; Драговић Сосо, 2004). Већ крајем марта 1988. године, неколи-

ниче, ако затреба - под којом ћу се заставом борити? Светислав Танасковић, Преоце (милиционарима): Можете да ме убијете. Дошао овај наш; лакше ће ни бидне. Богосав Баћић, Долац: Као грађанин Југославије, стцидим се [...] рекли су ми да можемо да се селимо појединачно, али масовно не; то би био политички проблем! Миодраг Цветковић, Витина: [...] због многих неправди које су ми нанели, жалио сам се Титу, Влашкалићу, Доланцу, Љубичићу, Рибичићу и свим косовским функционерима. Вуксан Пантелић, Подујево: кад сам питао зашто нас иселавате? Рекли су ми: „то је због општенародне одбране и ДСЗ (Друштвена самозаштита, прим. аутора.). Љубиша Црвенковић, Липљан: сеобе у социјалистичкој Југославији су гробар ње саме! Славиша Костић, Грачаница: осудили смо малолетног краља, а шта ћемо са пунолетним политичарима који нас оставише? Милош Красић, Клина: мени лично, у слободи, запалили су две куће, посекли воћњак и убијали стоку [...] убише ми и једног пса; много ми га жао. Ђорђе Богосављевић, Доњи Петрич: Немачку, као агресора, поделиле су силе; а ко је поделио Србију на три дела? Чедомир Маринковић, Косово Поље: пет година се чекало ко ће да реши питање Косова. Рекли су Југославија! Она ће то почети кроз пет година. Драго Микић, Клина: кад сам ишао да се жалим код Кољ Широке рекли су ми: „Ако хоћете да видите Кољ Широку, гледајте га на телевизији!“ То је изигранција, другови! Милован Милановић: немојте да ме сликате, познат сам – био сам у Сава – центру. Петко Изгаревић, Јагода (Хвосно): на српском гробљу направили су школу и дали јој име непријатеља Азема Бејте. Сад треба да пресељавамо кости. Радомир Капетановић, Гуштерица: немојте, Власи, цинички да ме гледате; не могу да поднесем такав поглед! Србољуб Поповић, Доња Будрига: какви јунаци!? Мојој жени два пута су гасили цигарете на руци [...] Мита Тривковић, Племетина: и Артуковић има право на одбрану, а ја га немам на Косову. Стојан Дејановић, Липљан: у милиционарској униформи, са белом. капом на глави, Шаип Гаши је тукао липљанске Србе и зато добио бољи положај. Срамота за ваше службе! Стојан Огњановић: контрареволюционарне 1968 године напустио сам СК. Нисам хтео да будем у истој Партији са непријатељима. Миланко Буљугић, Приштина: Због сукоба у Извршном већу, у немогућности да ми парирају, импутирала су ми 1977. године, уз помоћ СДБ, да сам ибеовац, а 1987, грађанску десницу [...] Даут Богујевци, Косово Поље: забринут сам шта све причате. А заједно смо се борили за Титову Југославију!“ (стр. 2).

ко месеци пре кулминације овог покрета, политичка сцена у Србији била је у значајној мери трансформисана. Процес смене руководстава у покрајинама већ је био у току, што се огледало и у променама унутар републичког руководства, на чијем челу се налазио Милошевић.

У таквим околностима, српске и југословенске власти суочавају се и са предлозима који долазе из редова српске интелигенције, а који додатно подстичу расправе о правцу даљих друштвених и политичких промена (Радовановић, 2023). Овакав процес догађаја и улогу интелигенције у њему Д. Ћосић из сопственог ангажмана преноси како је у име Удружења књижевника, Социолошког и Филозофског друштва Србије дефинисао предлог промена⁴ које се односе на категорије из Устава из 1974. године. Истичући захтев за националну равноправност и грађанска права, Ћосић је сматрао изузетно значајним покретање референдума, односно изјашњавање народа југословенских република о будућем правном уређењу Југославије чиме би се испитала и воља за заједничким животом. Предлог Ћосића кретао се у смеру изласка из југословенске идентитетске и институционалне кризе и из општег социјално-правног бесмисла у коме се тадашње друштво налазило. Захтев је утемељен у демократској реформи „целокупног друштвеног, економског и државног уређења Југославије, чији основни политички субјект неће бити суверена држава као „бирокуратско краљевство“, него човек појединац – слободан грађанин“ (Ћосић, 2002; Ћосић, 2004: 49-64). Суштинска промена интелектуалног слоја југословенског, пре свега српског друштва, кретала се у правцу идентификовања одговорних актера за настало стање у Јужној српској покрајини Косову и Метохији.

Одговорност за настало стање у јавном дискурсу пребацивано је најпре на Савез комуниста и процес децентрализације Југославије, који је институционализован Уставом из 1974. године. У том контексту, Љубомир (Љуба) Тадић, између осталог критикује „антидемократску децентрализацију“, означавајући је као облик „рефеудализације“, док питање Косова тумачи у складу са неизбежном последицом „претварања југословенске федерације у конфедерацију“ (Тадић, 1986: 7). Но, настојања Централног комитета Савеза комуниста Србије да стабилизује политичке прилике на Косову и Метохији у почетној фази нису наишла на подршку осталих република СФРЈ, што је свакако и очекивано имајући у виду чињеницу да су се остале републике (посебно Хрватска и Словенија), не само развијале на уштрб СР Србије, већ и идеолошки заговарале њено распарчавање на покрајине и централни део. Упркос својој демографској структури и историјској повезаности са српским простором, чак и Социјалистичка Аутономна Покрајина Војводина је пружала значајан политички отпор поновном присједињењу са својом „матичом“. Ипак, масовност и значајан број

⁴ „Предлог су написали Коста Чавошки, Триво Инђић и Зоран Аврамовић, а претресен је и на трибини Филозофског друштва Србије и управама Удружења књижевника и Социолошког друштва. У садашњим приликама, то је максимум демократске реформе Устава из 1974. Више се не може захтевати, а да се добије подршка од чланства ових организација, стваралачке интелигенције и јавности“ (исто).

демонстрација које су биле усмерене, не само ка артикулацији српских националних интереса унутар СФРЈ и на Косову и Метохији, већ и против владајућих политичких елита у републикама и покрајинама Косову и Војводини, постепено је довела до остваривања постављених политичких циљева.

Касних осамдесетих година 20. века, штампани медији у Србији⁵ представљали су важно средство обликовања и изражавања ставова српске интелигенције, доприневши тиме припреми друштва за предстојеће институционалне и генерално друштвене промене. Анализом садржаја и историјским приступом (Митровић и Тодоровић, 2003) текстовима објављених у периоду од 1988, до 1989. године, може се закључити да су деловали у правцу обликовања јавног мњења, при чему су идеје о ревизији уставног оквира из 1974. године и реинтеграцији КиМ у правни поредак Србије постепено добијале подршку код ширих народних маса. Централну улогу у овом процесу заузима тематика интерпретације Косовског мита или Косовског завета⁶ које је функционисало као средство колективне и идентитетске мобилиза-

⁵ Православље, НИН, Дуга, Књижевне новине и Књижевна реч.

⁶ „Мит је прича која је истински важна за неку заједницу, јер оно што је за њену снагу битно није колико је она истинита, већ колико је она важна самој заједници. На тај начин, нагласак није у односу истинито - неистинито, већ вредно - невредно, важно - неважно, добро – лоше. Тиме мит постаје складиште вредности неке заједнице, односно централна етичка структура једне заједнице. Косовски мит је заправо косовски завет, или видовданска етика, односно прича о моралу која укључује највише вредности једне заједнице, а намера да се преноси с поколења на поколење, представља парадигму оних вредности којих се треба придржавати. Иако темељно везан за одређену територију, у овом случају Косово и Метохију, косовски мит (завет или етика), постаје универзална етичка категорија српског народа, при чему је његово географско одређиште само симбол, а епска народна поезија његово извориште. Та поезија се узима као колективно дело, и она зато изражава колективне вредности народа који ју је створио и неговао. Њу је створио народ сељака - ратника, или сточара – ратника, а њена основна идеја је да постоје ствари које су вредније од било чијег појединачног живота, а оне су заједница, односно православна вера и српски национални идентитет. Међутим, највећа вредност косовске легенде је у томе што је жива, а не окамењена, довршена, и до краја разјашњена. Њена порука је универзална и увек остаје иста. Она се креће, укључује нове нараштаје, тражи њихов допринос и тумачење. Таква заједница која има идентитет у чијем је центру косовски завет и даље је, суштински, заједница отпора, односно борбена заједница. Управо због тог отпорног карактера борбеног карактера косовског завета, средиште пацификације Срба је настојање да се они „ослободе Косовског мита“, то јест да одустану од завета који је чврсто срастао са њиховим идентитетом” (Башчаревић 2016: 5). Косовски завет српског православног народа дефинисан је не само уочи Косовске битке и темељу који је у заветном исказу изрекао кнез Лазар позивајући на одбрану вере и државе, при чему се страдање повезује са жртвом за Небеско царство по угледу на православнохришћанску традицију, већ и на дотадашњу српској Светосавској идеји у којој је сопство народа превасходно било везано за црквени, народни и литургијски начин живота. Оваква традиција преносена је касније као прича о моралу односно највишим вредностима једног колективитета, са намером наслеђивања овог „српског-православног гена“ на будућа поколења кроз различите облике историје, предања, епике и поезије са циљем да се жртва за заједницу, Веру и Бога постави изнад свих личних и појединачних приоритета што непрекидно прати курс Христосовог Јеванђеља оличеног у две највеће Христосове заповести, беспоговорној жртви и љубави према Богу и својим ближњима.

ције српског народа, посебно за становништво и актере стациониране на Косову и Метохији. Истраживањем је обухваћено 448 текстуалних јединица распоређених у више периодичних публикација. Највећи број јединица регистрован је у недељнику НИН- (150), затим у Православљу (115) и Дуги (106), док су у недељницима Књижевним новинама и Књижевној речи заступљене у мањем обиму (50, односно 27 текстова у другом штампаном програму).⁷

Садржајна структура текстова заправо репрезентује важност и значај тема међу којима се првенствено истиче безбедносни и друштвени положај српског становништва у Јужној српској покрајини Косову и Метохији. Најчешће су обрађена питања насиља и притисака као и исељавања, док се нешто ређе анализира положај цркве и уставна проблематика која је у односу на прве, само институционални оквир који детерминише наведено стање. Остале теме, укључујући догађаје из 1981. године, ставове интелектуалаца и лична сведочења, заступљене су у мањем обиму. Са становишта начина излагања, најчешће су заступљени поетско-књижевни и извештајни садржаји, док су аналитички, историјски и демографски приступи присутни у знатно мањој мери. Доминантност емотивно обојених и наративних форми указује на стратегију комуникације усмереној ка широј јавности која је пак наведени наратив требала да испољи у пракси изражавајући незадовољство и протест због наведеног стања. Представљање страдања и жртве у анализираним текстовима заправо симболизује страдање и жртву које су косовски јунаци поднели управо у име идеје о колективној идентификацији и солидарности, која је и раније па и данас, била потребна у одбрани националних и верских интереса. Овај тип дискурса доприноси јачању унутрашње кохезије и стварању друштвеног консензуса о потреби политичких промена. У том смислу, медијски садржаји из посматраног периода могу се тумачити као један од фактора који су утицали на легитимизацију захтева за измену уставног поретка и преобликовање институционалних односа у оквиру Србије, при чему је „косовски синдром“ био пример и за дешавања која се сутра могу догодити и у АП Војводини.

Прокламовани циљ грађанских скупова, названих *митинзима за истину*, био је уједињење Србије са својим покрајинама. У релативно кратком периоду, одржано је чак стотинак митинга широм Србије, а неформалне процене су указивале да је на њима учествовало укупно пет милиона људи. Слогани на митинзима често су звучали оштро и свесно национално, водећи се мишљу да ће овакве пароле подстаћи на протест сваког човека који у себи носи „српски ген”. Националне пароле попут навода „где год има српских душа, тамо је мој дом и родно огњиште”, нису одвајане од оних са верским префиксима као

⁷ Удео анализираних садржаја у укупном простору публикација износи готово 6%, са изразитим варијацијама: од готово 14% у Православљу до 1,85% у Књижевној речи. Позиционирање текстова указује на њихову видљивост и значај. Готово четвртина анализираних садржаја налази се на уводним страницама, док је преко 10% објављено на насловницама. У оба случаја предњачи Православље, док остали медији показују релативно уједначену, али нешто мању заступљеност.

што су „не тражимо ништа ново, само царство Душаново” (...) „неће-мо дати земље Обилића без проливања крви” (Томас, 1999: 64). Таква интерпретација догађаја везаних за Космет, укључујући и деценијске примере насиља и маргинализације српског живља (уп. Радовановић и Обрадовић, 2024), подстакли су српске активисте са КиМ, М. Шолевића и К. Булатовића на основање Организационог одбора за учешће косовско-метохијских Срба на протестним митинзима у јуну 1988. године ван региона Косова. Убрзо потом придружује им се и друга иницијатива – Удружење за повратак прогнаних са Косова „Божур“, којим је руководио Б. Кеџман. Обе организације успешно су координисале окупљање и превоз косовско-метохијских Срба на митинге широм СФРЈ, при чему је забележен висок ниво ентузијазма код сународника у другим деловима земље.

Ретроспективно, ток догађаја је текао тако да је 5. октобра 1988. године, Извршно веће Војводине поднело колективну оставку изнуђеном под јаким притисцима грађанских протеста, при чему су коришћени демонстративни симболи за урушавање и скрнављење институција које су учвршћене Уставом. Главна мета незадовољних грађана било је новосадско Извршно веће – као симбол комунистичког поретка. Протести су били карактеристични по коришћењу јогурта, чиме су демонстранти гађали Веће, због чега је овакав митинг називан и „јогурт револуцијом“. У низу догађаја, седмог октобра дошло је и до пада владе у Црној Гори, што је свеукупно довело до формирања амбијента у коме је владајућа елита у централној Србији могла да се фокусира на преузимање контроле над САП Косовом. Ипак, поменути потези довели су до отпора Албанаца у Покрајини, исказаног кроз штрајкове и демонстрације. Коначно, Покрајина је стављена под контролу владе СР Србије 23. марта 1989. године,⁸ када је Покрајинска скупштина изгласала самоукидање, након распоређивања српске

⁸ Тако у *Књижевним новинама*, бр.770, 15. 02. 1989., Радосав Стојановић, у тексту - *Карте су отворене*, хвали избор новог косовског руководства, на чијем су челу Рахман Морина и Томислав Секулић. Даље сматра да ће они бити способни да реше новонасталу кризу која је кулминирала са протестом рудара у Трепчи код Косовске Митровице, за који сматра да је организован од стране смењених албанских функционера, а пре свега Азема Власија. (стр. 3) Исто тако у *Књижевним новинама*, бр. 771, 01. 03. 1989., Милорад Вучелић, у тексту - *Ко су власници народа?*, бави се штрајком рудара у Трепчи, и даље анализира да је: „[...] садашње стање плод [...] неефикасног супростасвања великоалбанском национализму и његовој масовној индоктринацији а никако политике СР Србије илу некаквих њених „слугу“ или „издајника“ албанског народа. Коначно, нема ни једног тако великог разлога и повода да би се изједначавало оно што настаје на праведним и демократским циљевима и оно што постоји на очувању предрасуда, манипулација, озакоњењу геноцидног терора и изгона и што припада предцивилизацијским облицима понашања – а сваки данашњи национализам, па и албански, то јесте. Треба ли тражити додатну симболику у чињеници да је на Косову [...] заведена оштрија државна контрола. Мада звучи парадоксално, ствари се нормализују. Држава је преузела функције које је у претходним годинама и деценијама узурпирала идеолошка номенклатура. Никада раније на овим страницама нисмо се залагали за ванредне мере или репресивна решења. Овога пута на специјалне потезе морамо гледати као на рационалан потез државе са становишта свих који су тамо утрожени: манипулисаних Албанаца, обесправљених Срба и Црногораца, освешћених делова албанске народности [...]“ (стр. 3).

полиције и ЈНА у покрајини, као и хапшења смењеног покрајинског лидера Азема Власија.

Анализом догађаја Томас каже да је наведени тренд институционалних промена и незадовољство које се утемељило у српском народу током владавине комуниста, посебно српских комуниста, заправо довело до феномена „догађања народа“, односно до мобилизације широких народних маса идеолошки усмерених на институционално и идентитетско уједињење државе Србије. Но, наведена мобилизација становништва идеолошки је имала потпору у различитим облицима медијских и телевизијским садржајима, чиме је народни покрет добио структурну подршку управљачких елита из тог периода, усмеравајући на тај начин народну и идеју владајуће елите у једном правцу. Размере демонстрација и њихова масивност елаборирају истинску свенародну подршку и могућност каналисања општих интереса ка заједничком циљу који је својим политичким недоследностима из Устава послужио „као лако препознатљив(и) узро(к) многобројних невоља које су задесиле Србију у периоду после Тита“ (Томас, 1999: 66).

Политичка подршка масовним народним митинзима обезбеђена је кроз систем тзв. антибирокупске револуције, а коначна ревизија Устава из 1974, реализује се 28. марта 1989. године у Скупштини СР Србије, након што су се Скупштине Социјалистичке аутономне покрајине Косова и Социјалистичке аутономне покрајине Војводине самоукинуле структурном заменом кадрова и јаким политичким притисцима од стране централне власти.⁹ Наредни чин огледао се у потпуној националној хомогенизацији, постигнутој подизањем националне свести на највиши ниво. Српска интелигенција је деловањем кроз удружења књижевника и научне институције, потом уз помоћ Српске православне цркве и истицање Косовског мита/завета као кључног симбола националних, али и верских интереса, успела у

⁹ Тако у *Књижевним новинама*, бр.770, 15. 02. 1989, Радосав Стојановић, у тексту – *Карте су отворене*, хвали избор новог косовског руководства, на чијем су челу Рахман Морина и Томислав Секулић. Даље сматра да ће они бити способни да реше новонасталу кризу која је кулминирала са протестом рудара у Трепчи код Косовске Митровице, за који сматра да је организован од стране смењених албанских функционера, а пре свега Азема Власија (стр. 3). Исто тако у *Књижевним новинама*, бр. 771, 01. 03. 1989, Милорад Вучелић, у тексту – *Ко су власници народа?*, бави се штрајком рудара у Трепчи, и даље анализира да је: „[...] садашње стање плод [...] неефикасног супротстављања великоалбанском национализму и његовој масовној индоктринацији а никако политике СР Србије или некаквих њених „слугу“ или „издајника“ албанског народа. Коначно, нема ни једног тако великог разлога и повода да би се изједначавало оно што настаје на праведним и демократским циљевима и оно што постоји на очувању предасуда, манипулација, озакоњењу геноцидног терора и изгона и што припада предивилизацијским облицима понашања – а сваки данашњи национализам, па и албански, то јесте. Треба ли тражити додатну симболику у чињеници да је на Косову [...] заведена оштрија државна контрола. Мада звучи парадоксално, ствари се нормализују. Држава је преузела функције које је у претходним годинама и деценијама узурпирала идеолошка номенклатура. Никада раније на овим страницама нисмо се залагали за ванредне мере или репресивна решења. Овога пута на специјалне потезе морамо гледати као на рационалан потез државе са становишта свих који су тамо угрожени: манипулисаних Албанаца, обесправљених Срба и Црногораца, освешћених делова албанске народности [...]“ (стр. 3).

свом задатку хомогенизације нације и њеном идеолошком и институционално-територијалном обједињавању.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА: УЛОГА ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ И ИНСТИТУЦИЈА У (РЕ)ДЕФИНИСАЊУ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ

Централну улогу у афирмацији српских националних интереса базираних на Косовском завету на крају девете деценије 20. века, као према планираном следу догађаја, добили су патријарх Герман и Српска православна црква. Више него повољан историјски моменат десио се средином 1989. године, уочи и након обележавања шестоте годишњице од Косовске битке. Видовдански сабор 28. јуна 1989. на Косову пољу, организован је поводом ове годишњице, добивши епитете тријумфалног окупљања.

Разлози за славље били су вишеструки, не само да су просто ри око црквених светиња - раније доживљених као угрожених, поново стављени под „српску контролу“, већ се назирао и нови однос између цркве и државе, након готово пола века дискредитације СПЦ и црквених челника у комунистичком систему. Посебно упечатљив догађај који је неизмерно утицао на општенародно расположење био је у вези преноса моштију Св. кнеза Лазара. Мошти су преношене под окриљем цркве кроз различита светилишта на просторима насељеним Србима, да би потом биле враћене у манастир Раваницу – задужбину управо Св. цара Лазара. Ови догађаји, праћени свечаним дочецима, представљали су прилике за изражавање поштовања и колективног узбуђења у месецима који су претходили јубилеју. Прослава шестоте годишњице од Косовске битке, праћена је бројним анализама и коментарима интелектуалаца, а довела је до свеопште кулминације у истицању Косовског завета као једног од кључних чинилаца националне кохезије. Тај процес достигао је врхунац у периоду од јуна до децембра 1989. године.

До краја 1989. године, на врхунцу ових дешавања и додуше само привидне нормализације прилика на Косову и Метохији, постигнуте враћањем Покрајине под надлежност Републике Србије кроз уставне амандмане усвојене у марту – српска интелигенција била је у позицији да сумира догађаје и осмисли нови правац националне политике.¹⁰

¹⁰ На пример, Војислав Ђурић, у тексту под насловом *Српска књижевност о Косову*, објављеним у *Књижевним новинама*, бр. 779 – 780, 01. – 15. 07. 1989. године, који представља прилог прослави јубилеја 600 година од косовске битке, истиче: „[...] већ шест векова српска књижевност о томе догађају и његовим последицама сведочи да за Србе – ма где, ма кад и ма како живели нема српскије земље него што је Косово ни поред Савиндана српскијега дана од Видовдана. И то је њен први особени знак, који нема ниједна друга књижевност о истој теми – ни словенска, ни западноевропска, ни блиских ни далеких иарода [...] који ће – скупљени и представљени у посебној књизи Косовске споменице 1389–1989 у издању СКЗ (Српске Књижевне Задруге, прим. аутора) – представљати речито сведочанство колико је најважнији догађај у српској историји схваћен и као значајан светски догађај“ (стр. 4). Такође, у *Књижевним новинама*, бр. 785, 01. 11. 1989, Александар Петров, у тексту *Прича о Косову – света прича српског народа*, сматра: „[...] света прича српског народа, нарочито у тради-

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, Петар. “Расрбљавање српског народа и промена идентитета у глобализирајућем друштву”. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 48, 2 (2018): 87-106, 2018. <https://doi.org/10.5937/zrffp48-16634>
- Башчаревић, Иван. *Однос српске интелигенције осамдесетих година двадесетог века према косовском миту као топосу националних интереса* (докторска дисертација). Београду: Филозофски факултет, 2016. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/7795>
- Вукадиновић, Игор. *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945-1969)* (докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет, 2020.
- Драговић Сосо, Јасна. „Спасиоци нације“, *интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*. Београд: Фабрика књига, 2004.
- Ђурић, Владимир. “Српска књижевност о Косову”. *Књижевне новине*, 779–780, 15. јул: 1, 1989.
- Митровић, Љубиша. *Нови светски поредак и Балкан: социолошка и геополитичка разматрања*. Ниш: Студентски културни центар, 2000.
- Митровић, Љубиша и Драган Тодоровић. *Социологија и историја: Хрестоматија из историјске социологије*. Ниш: Филозофски факултет и Просвета, 2003.
- Николић, Коста. “Или ће Србија бити република или ће престати да постоји”. *Историја 20. века*, 2, 166-178, 2012. [10.29362/ist20veka.2012.2.nik.165-188](https://doi.org/10.29362/ist20veka.2012.2.nik.165-188)
- Одаловић, Милан. “Косовски листићи”, *Косово Поље* 24–25. априла 1987. *Књижевна реч*, 300, мај: 5, 1987.
- Петров, Александар. “Прича о Косову – света прича српског народа”. *Књижевне новине*, 785, 1. новембар: 9, 1989.
- Рамет, Сабрина. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- Ристановић, Петар. *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974-1989*. (докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет, 2018.
- Радовановић, Ђорђе и Филип Обрадовић. “Четврт века касније: елементи етничког чишћења у случају прогнаних са Косова и Метохије”. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 192 (4): 531–552, 2024. https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSDN_192.pdf
- Радовановић, Ђорђе. *Српско-албански односи и етнички сукоби у оквиру савремених друштвених промена на Косову и Метохији* (докторска дисертација). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, 2023. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/22029>

ционално; облику усмених десетерачких песама, може се упоређивати не само са најбољим делима о биткама у светској историји него и са најлепшим светим причама човечанства. То је прича о историји а још више о човековој судбини на земљи и у свемиру, о греху, жртви, спасењу и васкрсењу. Њен узор је прича над причама, Јеванђеље. Она је хришћанска и јеванђелска, па према томе и општељудска. Али је и дубоко национална. Косово је нови Јерусалим, али Јерусалим на Балкану, у Србији“ (стр. 12).

Стојановић, Радослав. “Карте су отворене”. *Књижевне новине*, 770, 15. фебруар: 2, 1989.

Тадић, Љубомир. “Националне страсти као замена за демократију”. *Књижевне новине*, 709, децембар: 4, 1986.

Томас, Роберт. *Србија под Милошевићем: политика деведесетих*. Београд: Самиздат Б92, 1999.

Тосић, Добрица. *Пишчеви записи*. Београд: Новости, 2002.

Тосић, Добрица. *Косово*. Београд: Новости, 2004.

SERBIA 1988–1989 – THE TIME WHEN „IT HAPPENED TO THE PEOPLE”

Summary

The paper presents an analysis of the context of social changes, processes and events in Kosovo and Metohija using quantitative and qualitative analysis of the periodical printed media NIN, Duga, Pravoslavje, Književne novine and Književna reč in the period 1988–1989, using relevant literature that thematically addresses events in the aforementioned territory and places them in the broader social context of the last decade of the existence of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The author's main goal is to bring a part of the genesis of contemporary social circumstances in Serbia closer to the modern reader and to point out their deeper historical significance. Given that social processes in Serbia are still taking place in the light of social circumstances in Kosovo and Metohija, we believe that this fact does not make the topicality of the topic any less important. On the contrary. By taking a closer look at the developments in Kosovo and Metohija, as well as ultimately in central Serbia, we believe that contemporary social realities are becoming much clearer. On the other hand, the author's intention is to modestly contribute to the preservation of the collective national consciousness of Serbs through the culture of remembrance.

Key words: SFR Yugoslavia, Serbia, Kosovo and Metohija, Kosovo Covenant, Serbian national consciousness.